

Pabėgimas iš Mažeikių kalėjimo

Šiomet sukanka 70 metų nuo garsiojo kalinių pabėgimo iš Mažeikių kalėjimo

1940 metų birželio 14 dieną atėję sovietai jau spalį Lietuvoje įkūrė 12 NKVD vidaus kalėjimų, kuriuose kalėjo virš penkių tūkstančių politinių kalinių.

1945 metais enkavedistai kalėjimus įkūrė visose apskrityse. Daugelyje miestelių veikė pirminio sulaikymo kameros (KPZ) bei sribynai, kuriuose vyko pirminiai suimtųjų tardymai.

Mažeikių NKVD kalėjimas įsikūrė buvusioje areštinėje, Laisvės ir J. Jablonskio gatvių kampe, raudonų plytų pastate. (Vėliau ten buvo Mažeikių elektrinė.) 1945 metų birželio 24 dieną Mažeikių NKVD viršininkas Verikas raportuoja saugumo ministru Bartasiūnui, kad kalėjimui saugoti paskirti šeši sribai ir keturi milicininkai: Kriščenavičius, Dargis, Tenteris ir Visockis, kalinius stebi gydytojas Krauskas, o kameros dezinfekuojamos kas penkios dienos.

1945 metų liepą iš 16-osios sovietinės lietuviškos divizijos buvo atrinkta tūkstantis buvusių karių dirbti NKVD sistemoje. 116 iš jų tapo kalėjimų prižiūrėtojais. Į Mažeikius prižiūrėtojais paskirti penki buvę kareiviai.

Kaip prisiminė Mažeikiuose kalėjęs Kazimieras Mikužis, prižiūrėtojais dirbotrysbroliai Pozdniakovai, strazdanotas raudonplaukis Dabrys, dar vadinas kiaušinvagiu, ir dabita Miknys, vėliau tapęs Akmenės milicijos viršininku. Po kiek laiko išprotėjęs jisai slankiodavo Mažeikių miesto gatvėmis.

Sargybos viršininkas buvo gražus vyras Gavrilovas iš Kalėnų kaimo.

Greitai saugumo kalėjimas buvo įrengtas Mažeikių savivaldybės pastato rūsyje ir pirmo aukšto dalyje.

Iš viso šešios kameros talpino 50 kalinių, kurie būdavo vedžiojami į tardymus MGB pastate J. Basanavičiaus gatvėje, priešais Švč. Jėzaus Širdies bažnyčią. Po to per Šiaulius ir Vilniaus Lukiškių kalėjimus etapais jie buvo siunčiami į sovietinius lagerius Kazachstane, Mordovijoje, Vorkutoje, Norilske.

1946 metų vasarą su broliu grįžome iš žvejybos Ventos upėje. Išgirdome intensyvių šaudymą mieste, šūviai tolo durpyno link. Kitą dieną sužinojome – pabėgo kaliniai iš saugumo kalėjimo.

Apie pabėgimą Mažeikių MGB surašytame akte sakoma: „1946 metų birželio mėn. 3 dieną 20 valandą 45 minutės iš Mažeikių apskrities MGB vidaus kalėjimo kamerų pabėgo

grupė asmenų: K. Žemalis, V. Bičkus, P. Jonušas, P. Repšys, A. Pušinskas, P. Bukauskas, K. Dacys, V. Paulauskas, A. Kesminas, A. Jablonskis, P. Bružas, V. Stonkus, S. Akavickas, A. Stanys, Ž. Ozolas, P. Senkus, K. Latakienė, B. Lukaitė“.

Pagal prižiūrėtojo Smirnovo žodžius, pabėgimo aplinkybės buvusios tokios: „20 valandą 40 minučių budintysis kamerų prižiūrėtojas seržantas Smirnovas, būdamas vienas, atidarė kamerą Nr. 2 ir pasiūlė kaliniams Akavickui ir Jablonskiui išnešti į kiemą išmatų rėčką, o prižiūrėtojas Smirnovas liko koridoriuje prie neužrakintos kameros. Išplovę rėčką, kaliniai grįžo. Matydamas, kad apsaugos daugiau nėra, kalinys Jablonskis griebė prižiūrėtoją už gerklės. Akavickas, Bružas ir kiti kaliniai surišo Smirnovą ir uždarė kameroje Nr. 2. Iš Smirnovo atėmė raktus, atrakino kamerą Nr. 1 ir paleido kalinius. Bėgliai iš budinčiojo kambario išnešė 4 automatus, šautuvą, naganą. Sugadinę telefono ryšį, išėjo iš kalėjimo kiemo ir trimis grupėmis išsiskirstė Laižuvoje, Vieksnių, Tirkšlių kryptimis.

Išgirdusios triukšmą, kalinės moterys išlaužė savo kameros duris. Dvi kalinės pabėgo. Kalinė Bronė Girdvainytė atidarė kameros Nr. 2 duris ir išleido prižiūrėtoją Smirnovą, kuris, išbėgęs į gatvę, pranešė liaudies gynėjams, bet jie nesimė reikiamų priemonių padėti sugaudyti bėglius.“

1946 metų birželio 12 dieną LKP(b) CK biuras priėmė nutarimą Mažeikių apskrities skyriaus viršininką P. Samariną iš darbo atleisti, pareikšiant jam griežtą partinį paėikimą su įrašu.

Ne visi bėgo. Kameroje liko Aleksas Budžys, senyvo amžiaus žmogus, sirgęs astma. Įsiutę sribai su puodyne Budžiui perskėlė galvą. (A. Budžys gavo 10 m. lagerio ir mirė Karagandos lageryje.)

Kameroje pasiliko ir Barstyčių klebonas Kostas Šleinius. Jis po 3 mėnesių buvo paleistas, bet vėliau vis tiek atsidūrė Omsko lageryje.

Bronė Girdvainytė, gimusi 1923 metais, Laumių kaimo mokytoja, išleidusi prižiūrėtoją Smirnovą, pati nebėgo, bet bausmės neišvengė. Nuteista 10 metų, mirė Pečioros lageryje.

Justina Sadauskaitė, gimusi 1923 metais Rumšaičių kaime, išleista iš kameros, pavaiškščiojo po turgavietę ir vėl grįžo į kamerą. Nuteista 10 metų, kalėjo Magadane. Grį-

žusi gyveno Šilutėje.

Barbora Lukaitė, gimusi 1925 metais Vabalių kaime, atbėgo prie Ventos upės. Nemo-kėdama plaukti, pasislėpė po krūmu. Kitą dieną kareiviai su šunimis ją surado. Mušė, sulaužė kojas. Buvo nuteista, penkerius metus kalėjo Vorkutoje, Potmoje (Mordovijoje).

Pranas Senkus, gimęs 1901 metais, Renavo zakristijonas, popabėgimo buvęs greitai sugautas. Į Šiaulių kalėjimą atvežtas pamušta akimi, į ją revolverio rankena daužė karininkas. Pranas Senkus buvo nuteistas aštuoneriems metams lagerio.

Troškučių kaimo gyventojas Stasys Akavickas, gimęs 1923 metais, neilgai džiaugėsi laisve. MGB viršininko Veriko pranešime fiksuota, kad po susišaudymo, kurio metu žuvo sribas Bronius Letukas, Stasio Akavicko kūnas rastas prie tilto ties Račių kaimu.

Mokytojas Petras Bukauskas, Vaclovas Bičkus ir dar du vyrai, atbėgę prie Ventos upės, ją perplaukė. V. Bičkus plaukti nemokėjo, tai jį vyrai perplukdė. Vėliau jie įsijungė į partizanų Šleiterio būrį. P. Bukauskas tapo Ylakių kuopos vadu, slapyvardžiu „Šležas“. Jis ir dar keturi kovotojai 1947 metų rugsėjo 27 dieną žuvo prie Pragulbos upelio. Mosėdyje jiems pastatytas paminklas. A. Pušinskas iš Laumių kaimo legalizavosi 1947 metais.

Kazys Dacys vadovavo partizanų būriui Sedos ir Platelių apylinkėse. Susirgo ir mirė Jazdauskiškių kaime ir slapčia naktį buvo palaidotas Gegrėnų kaimo kapinėse. Jį palaidojo Valius Paulauskas-Margis, buvęs kelio darbininkas Barstyčiuose. Jis taip pat partizanavo ir žuvo 1952 metais Kervių kaime. A. Jablonskis vėl suimtas tik 1954 metais ir nuteistas aštuoneriems metams lagerio.

Vacys Stankus-Uosis, gimęs 1926 metais, pabėgęs partizanavo Latvijoje, buvo sužeistas. Vėl areštuotas Panevėžyje 1949 metais Igno Viskonto pavarde. Iš lagerio grįžęs gyveno Jelgavoje Latvijoje, ten ir mirė 1970 metais.

Antanas Stanys-Želmuo – LLA Sedos kuopos skyrininkas. Pabėgęs dar su vienu kaliniu perplaukė Ventos upę. Užėję į ūkininko pirtelę išsidžiovinti rūbų, pajuto kad yra supami kareivių. Abu išbėgo skirtingomis kryptimis. Draugą rusai sugavo, o Antaną vienos sodybos šeimininkai paslėpė, persekiojantiems kareiviams nurodė klaidingą kryptį.

A. Stanys įsijungė į Sedos

Buvę politiniai kaliniai, Mažeikių gimnazijos auklėtiniai, susitikę po 43 metų prie buvusio Mažeikių saugumo kalėjimo: Antanas Kazlauskas, Pranas Dargis, Romas Makauskas, Stefa Voraitė-Čerkasienė, Steponas Voras, Valė Straupytė-Auksakienė, Albertas Ruginis, Sofija Šviesaitė, Antanas Žukas, Viktoras Degutis, Dionyzas Ruginis, Zelma Klemanaitė-Sebastijonienė, Juozas Satkus. 1992 metai

partizanų būrį. Kautynėse du kartus sužeistas. Žuvus draugams, likęs vienas slėpėsi pas Antaną Ruginį Mažeikių kaime. 1952 metais eilinės amnestijos metu legalizavosi. Dirbo melioracijos įstaigoje buhalteriu. Mirė 1996 metais Kaišiadoryse.

Pabėgti iš kalėjimo bandyta ir anksčiau, tačiau nesėkmingai. Mažeikių gyventojas Juozas Vaičiulis matė, kaip 1946 metų rugsėjo 21 dieną šokdamas per kalėjimo tvorą buvo nušautas Barstyčių kelių meistras, LLA štabo narys Jonas Paulauskas, gimęs 1923 metais.

Kalėjime žūdavo ir bėgti nebandę kaliniai. Kuršėnų MGB skundėsi saugumo ministru, kad Mažeikių MGB suėmė Kruopių valsčiaus Rudausių kaimo gyventoją Stefą Butkutę ir ją 1948 metų gruodį užmušė.

1950 metais po šešių dienų aktyvaus tardymo kalinys Bronius Giedraitis Mažeikių kalėjimo kameroje iš skarelės pasidarė raištį ir pasikorė ant lango grotų.

1949 metų birželį, po penkių dienų praleistų saugumo būstinėje, patekau į Mažeikių kalėjimo 1-ąją kamerą. Kameras pilna ir man vietos įsikurti beliko ant grindų šalia „parašos“. Kameroje radau mažeikiškius „Jaunųjų Lietuvos partizanų“ organizacijos narius Steponą Vorą, Romą Makauską ir Vytautą Buivydą, „Sakalų“ štabo vadą Antaną Čerkasą ir štabo narį Olesį Pundzių, po Purvių miško kautynių į nelaisvę patekusį Vyčio būrio partizaną Adomą Žukauską ir būrio ryšininkus bei rėmėjus Kazį Paulauską ir Stasį Kojelį.

Prižiūrėtojas per durų langelį padavė kirpimosi mašinėlę, ir vyrai man trumpai nukirpo plaukus. Dar patarė prie kameros sienų nesiliesti, po gultais nelįsti, dieną negulėti.

Nakčiai uždegdavo žibalinę lempą be stiklo, kuri labai rūkdavo. Nuo lempos suodžių sienos buvo juodos, o mums, kvėpuojantiems tokiu oru, po nosimi buvo juodi „ūsai“. Gulėjome kaip silkės ir ant šono vertėmės pagal komandą kartu.

Kameros sudėtis keitėsi. Kartą įmetė ruselį Vorobjovą – tikras žvirblis: mažas, išsipūtusiu nuo badavimo pilvu. Buvęs žvejybos laivo „Venta“ kapitonas. Pasigėrę jūreiviai uždegė laivą, o kapitonas kažkodėl atsidūrė mūsų kameroje. Neilgai tepabuvo.

Pabuvojo mūsų kameroje klierikas Napoleonas Morkūnas (grįžęs iš lagerių, jis vėliau kunigavo Švenčionių rajone), Jurbarko girininkas Albertas Krolis... kitų pavardės išdilo iš atminties. Vėliau čia pateko ir Vyčio būrio partizanas Algis Beleckas, po Purvinės mūšio išlikęs gyvas.

Kameroje sutikau Praną Bružą, kuris tą lemtingą 1946-ųjų birželio 3-iąją pabėgo iš kalėjimo. Pasakota, jog P. Bružas, užsimaukšlinęs kepurę, kad nesimatytų kirpta galva, pagal geležinkelio bėgius nesukbėdamas išėjo iš miesto. Visą laiką slapstėsi šalia namų, po kelerių metų įsidrąsinęs pareidavo ir į namus. 1949 metų gegužę pajuto, kad namas apsuptas kariuomenės...

Pat Pranas Bružas apie išsi-veržimą į laisvę pasakojo kiek kitaip: jie tiesiog prižiūrėtojo paprašė pridegti cigaretę, tada per durų langelį sugriebė sargybinių už galvos ir, atėmę raktus, atsidarė kameros duris.

Iš tardymo eigos suprato, kad Praną paleis. Jis turėjo puodynę medaus. Prašėme, kad ją mums paliktų. P. Bružas nepatikėjo, kad bus paleistas, todėl medų išsinešė.

(keliamą į 7 psl.)

Pabėgimas iš Mažeikių kalėjimo

(atkelta iš 6 psl.)

Mums imponavo P. Bružo pasakojimas. Kameroje nuolat kūrėme pabėgimo planus. Mus kas 10 dienų varydavo į pirtį, kuri buvo įrengta buvusiam gimnazijos bažnytėlės sargo name lyje. Iš ten pavyko parsinešti vieną metalinį kablį, ant kurių kabindavo mūsų rūbus dezinfekuoti (kaitinti). Ištyrinėję sienas pastebėjome, kad vidinės sienos vienoje vietoje yra ventiliacinė tuštuma. Ties ta tuštuma po gultais pradėjome gremžtisieną su kabliu, o tinko gabalus varyti į žiurkių urvus.

Vieną sekmadienį sumos metu, kai visi kameroje susėdė meldėmės, sargybinis pro durų akutę pastebėjo, kad vieno kalinio trūksta. Po kelių minučių išgirdom koridoriumi atbėgančių sargybinių žingsnius. Po gultais sieną gremžęs V. Buivydas spėjo kablį įkišti į

žiurkių urvą ir išlįsti iš po gultų. Su trenksmu atsidarė durys ir automatų vamzdžiai sužiuro į mus. Apspardyti, pakeltomis rankomis buvome išvaryti į kieme buvusį pasivaikščiojimo aptvarą. V. Buivydas buvo nuvestas į „dežurką“ tardyti, pasakui tardė kameros seniūną A. Čerkasą. Už ruošimąsi bėgti visą kamera buvome nubausta septynioms paroms griežto karcerio, bausmę atliekant kameroje. Atimti visi viršutiniai drabužiai ir maistas. Miegą sutrumpino dviem valandomis. Nors ir vasara, bet naktį būdavo šalta. Iš ryto atmatuoja 11 puodelių vandens ir paduoda 11 gabalėlių po 200 gramų šlapios forminės duonos. Sriubos samtį gausime tik po trijų dienų. Mes neprisipažinome, kad griovėme sieną, paskelbėme bado streiką, vandens ir duonos atsisakėme. Atėjęs viršininkas pagrasino.

Taip praėjo trys dienos. Ketvirtos dienos rytą vienas pagyvenęs žmogelis ryžtingai pakilo nuo gultų ir pasakė: „Jei nenorit, nevalgykit, aš vienas suvalgysiu“.

Taip ir baigėsi mūsų bado streikas. Kai po septynių dienų išvedė į pasivaikščiojimą, ėjome ramstydami sienas. Grįžę į kamerą, radome sumestus mūsų drabužius ir mūsų nuosavo maisto likučius, kas liko po prižiūrėtojų ir žiurkių patikrinimo.

Karcerio metu vakare labai norėdavome miego, bet sargyba šaukdavo, kad sėdėdami nesnaustume. Keletą vakarų į kamerą leido kažkokias migdančias dujas, ir mus ypatingai ėmė miegas.

Apie Tėvynės patriotų laužytus likimus mena Atminimo lenta, pritvirtinta ant Mažeikių savivaldybės pastato, buvusio kalėjimo.

Albertas RUGINIS

ISSN 2029-509X

Tremtinys

Leidėjas Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga

www.lpkts.lt

Redaktorė Jolita Navickienė

Redakcija: Audronė Kaminskienė, Vesta Milerienė

Maketavo Ignas Navickas

Adresas: Laisvės al. 39, 44309 Kaunas, tel. (8 37) 323 204

el. paštas: tremtinys.redakcija@gmail.com

Įmonės kodas 300032645

Ats. sąsk. Nr. LT18 7044 0600 0425 8365, AB „SEB“ bankas

**Spa
UAI
Dra**